

כוס חמישי – והבאתי

מים ראשונים: נושא כוס חמישי של ההגדה נדון בספרות ההלכה באופן נרחב וחזר וניעור בדורות "והבאתי" שלנו מסיבות שיובהרו להלן. נעזרנו הפעם, חוץ מפרויקט השו"ת החברותא הקבוע והנאמן שלנו, בנספח מיוחד שמוקדש לנושא בהגדה שלימה לרב מנחם מ. כשר (מכון תורה שלימה, ירושלים, תשכ"ז). בנספח זה הוא מקיף וסוקר את הנושא מכל צד ומכל עבר ואנו לא נוכל רק ליצוק מעט מים (לא משלנו) בנושא נכבד זה.

מסכת פסחים פרק י משנה ז – רביעי גומר עליו את ההלל

מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו, רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר.¹ בין הכוסות הללו אם רוצה לשתות ישתה. בין שלישי לרביעי לא ישתה.²

גמרא פסחים דף קיח עמוד א – הלל הגדול

תנו רבנן: רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול, דברי רבי טרפון, ויש אומרים: "ה' רועי לא אחסר" (תהלים כג). מהיכן הלל הגדול? רבי יהודה אומר מ"הודו לה' פי טוב פי לעולם חסדו" (תהלים קלו א) עד "על נהרות בבל" (תהלים קלו א).³

תוספות מסכת פסחים דף קיז עמוד ב – שיטת ר' יוסף טוב עלם

רביעי אומר עליו הלל הגדול - רביעי גרסינן ולא גרסינן חמישי.⁴ ולהרב יוסף טוב עלם⁵ שכתב בסדרו: "קימעה לשתות מים יכנס, אם חולה הוא או איסטניס, ואי בעי משתיא חמרא משום אונס, לומר בחמישי הלל הגדול ישתנס". תימה כיון שאוסר לשתות, איך תיקנו כוס חמישי הא ארבע כוסות תיקנו ולא חמישי.⁶

רי"ף מסכת פסחים דף כו עמוד א – גם בפוסקי צפון אפריקה

רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר. מאי ברכת השיר? רב יהודה אמר: יהללך ורבי יוחנן אמר: נשמת כל חי. תנו רבנן: חמישי אומר עליו הלל הגדול דברי רבי טרפון. ויש אומרים: "ה' רועי לא אחסר". מהיכן

¹ להלן נראה מה היא "ברכת השיר".

² פרק עשירי של מסכת פסחים החותם את המסכת מוקדש להלכות ליל הסדר. דין ארבע כוסות מוזכר בראש הפרק, אגב הדין שחייבים לדאוג גם לעניים: "ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך. ואפילו עניי שבישראל לא יאכל עד שיסב ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי". משם הוא ממשיך בתיאור ארבע הכוסות: "מזגו לו כוס ראשון בית שמאי אומרים מברך על היום ואח"כ מברך על היין ובית הלל אומרים מברך על היין ואחר כך מברך על היום ... מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל אביו". ומשם למשנה שלנו. במשנה מוזכרים ארבע כוסות בלבד, אך במילים "לא יפחתו לו מארבע כוסות" יש אולי רמז.

³ ברייתא זו שהגמרא מוסיפה היא מקור מרכזי לנושא שלנו. הנוסח שבגמרות שלנו: "רביעי גומר עליו את ההלל" הוא כשיטת רש"י ורשב"ם שמקפידים לציין: "הכי גרסינן: רביעי גומר וכו'", וכך גם בעלי התוספות שנראה להלן. לפי שיטתם, רבי טרפון בא רק להוסיף בנוסח הסדר ולומר לנו שעל הכוס הרביעית אומרים לא רק את הלל המצרי (הלל "הרגיל" שלנו שאנו אומרים שלוש פעמים ביום טוב הראשון של פסח – כאן יש לשאול את הילדים "שלושה מי יודע" – ונקרא הלל המצרי או הלל מצרים בגלל הפסוק: "בצאת ישראל ממצרים"), היינו לא רק משלימים את מה שהתחלנו על הכוס השנייה לפני הסעודה, אלא מוסיפים את הלל הגדול, פרק קלו בתהלים (שיש לו 26 פסוקים וכאן שואלים את הילדים אם הם יודעים מה הסמליות של מספר זה). אבל יש נוסח גם אחר בגמרא שנראה להלן.

⁴ תוספות חוזר לשיטת רש"י ורשב"ם (ראה בגמרא שם) שמקפידים כאמור לציין: "הכי גרסינן: רביעי גומר עליו וכו'". אך הדגש על "ולא גרסינן חמישי", מעלה את הסברה שהיה נוסח כזה אלא שהם מתנגדים לו. זאת ועוד, הלשון: "רביעי אומר עליו הלל הגדול", בלי אזכור גמירת ההלל שהתחילו לפני הסעודה (הלל המצרי כנ"ל), מעלה את הסברה שהנוסח "חמישי" הוא אולי נכון יותר ויוצר חלוקה ברורה בין הכוס הרביעית בה משלימים את הלל המצרי ובין הכוס החמישית שעליה אומרים את הלל הגדול.

⁵ הרב יוסף בן שמואל המכונה ר' יוסף טוב עלם (תרגום מצרפתית Bon fils) מאה 11 פוסק ופייטן צרפתי שקדם לרש"י ולבעלי התוספות. יליד פרובנס שהיגר צפונה לללימוז' ואנז'ו שבעמק הלואר במרכז צרפת שם תפקד כמנהיג וכרב. חלק ניכר מתשובותיו ופסקיו עוסקים בהנהגת הציבור ובתקנת הקהילות ובהן כמו בתשובות אחרות שלו הוא מסתמך על פסוקי מקרא כמקורות הלכתיים. הוא עסק במסורה וספרים שהעתיק נתפסו כבעלי סמכות (תודה לפרופ' רמי ריינר על תמצית זו).

⁶ **רבי יוסף טוב עלם** מייצג את הדעה שרש"י, רשב"ם ותוספות מתנגדים לה, שיש כוס חמישית שעליה כנראה מדבר רבי טרפון. קטע פיוטי זה הוא חלק מהפיוט המקיף **אבוא בחיל ואתיצבה** לשבת הגדול שכתב רבי יוסף טוב עלם לסדר ליל פסח כולו (נמצא בסידור עבודת ישראל בפיוט לשבת הגדול). הקטע המפורסם מפיוט זה שנכנס בהגדה שלנו, הוא הפיוט המסיים את החלק 'הרשמי' של ההגדה: "חֶסֶל סְדוֹר פֶּסַח פְּהֻלְכְתוּ, כְּכֹל מְשֻׁפְטוֹ וְחֻקְתוּ, כְּאֲשֶׁר זְכִינוּ לְסִדֵּר אוֹתוֹ, בְּנִזְכָּה לְעִשׂוֹתוֹ", וכן הבית השני: "זֶךְ שׁוֹכֵן מְעוֹנָה, קוֹמֵם קְהֵל עֲדַת מִי מְנָה, בְּקָרוֹב נְהַל נְטִיעֵי כְנֵה, פְּדוּיִם לְצִיּוֹן בְּרָנָה". נשמח להלן למצוא קשר בין "פדויים לציון ברינה" ובין הכוס החמישית, אבל יש להודות שמהדברים הנ"ל משתמע יחס מאד פשרני לכוס החמישית, רק אם הוא חולה או אסטניס ואנוס לשתות. ועכ"פ, התוספות (וחכמי צרפת אחרים שבאו אחרי רבי יוסף טוב עלם) מתנגדים לדעה זו ונשענים, בין השאר, על האיסור שלא לשתות אחרי הכוס הרביעית, איסור שבו עצמו אפשר לדון.

הלל הגדול? אמר רב יהודה מהודו ועד על נהרות בבל ... ומנהגא דעלמא כרב יהודה בתרוייהו בברכת השיר ובהלל הגדול.⁷

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) סדר פסח - בגאונים

ואם רוצה לשתות כוס אחד אחר ארבעה כוסות, חוזר ואוחז כוס חמישי ואומר עליו הלל הגדול וחוזר וחותר ביהללך. שכך שנו חז"ל: תניא: חמישי אומר עליו הלל הגדול, דברי ר' טרפון. ויש אומרים ה' רועי לא אחסר. מהיכא הוא הלל הגדול? רב יהודה אומר מהודו לה' עד על נהרות בבל.⁸

רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ח הלכה י – ויש לו למזוג כוס חמישי

ואחר כך נוטל ידיו ומברך ברכת המזון על כוס שלישי ושותהו. ואחר כך מוזג כוס רביעי וגומר עליו את ההלל, ואומר עליו ברכת השיר והיא יהללך ה' כל מעשיך וכו'. ומברך בורא פרי הגפן ואינו טועם אחר כך כלום כל הלילה חוץ מן המים. ויש לו למזוג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול, והוא: מהודו לה' כי טוב עד על נהרות בבל. וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות, ויש לו לגמור את ההלל בכל מקום שירצה אף על פי שאינו מקום סעודה.⁹

רא"ש מסכת פסחים פרק י סימן לג – חובה לשיטת ר' טרפון שנעשית רשות

תנו רבנן: כוס חמישי אומרים עליו הלל הגדול דברי רבי טרפון. ויש אומרים: ה' רועי לא אחסר. ורשב"ם גורס רביעי אומרים עליו הלל הגדול דכוס חמישי מאן דכר שמיה.¹⁰ ואם בא לומר כוס חמישי רשות ואם ירצה יעשה כוס חמישי, הכי הוה ליה למימר: הרוצה לעשות כוס חמישי אומר עליו הלל הגדול. אבל לפי גירסת הספרים משמע דלר' טרפון ויש אומרים, כוס חמישי הוה ליה חובה ונהגו העולם לעשות רשות.¹¹

⁷ נראה שהרי"ף (רבי יצחק אלפסי מאה 12 צפון אפריקה) משמר בבירור את הנוסח של כוס חמישית בהגדה, תוך חלוקה ברורה בין תפקידה של הכוס הרביעית: גמירת הלל המצרי וברכת השיר, ככתוב במשנה, ובין הכוס החמישית שהיא על הלל הגדול (והמשך שירות ותשבחות כפי שנראה להלן), והיא התוספת שרבי טרפון מציע בברייתא שאיננו בא לחלוק על המשנה אלא להוסיף עליה. כך עולה מתוך פירוש רבינו ניסים על הרי"ף שמחזק את דבריו ומסיים במילים: "אלא ודאי כדברי הגאונים ז"ל עיקר דד' כוסות חובה וחמישי רשות ואם רצה לשתות אומר עליו הלל הגדול. אי נמי דמצוה מן המובחר לשתות כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול והיינו לישנא דאומר עליו הלל הגדול. וכך מטין דברי הרמב"ם ז"ל בפרק אחרון מהלכות חמץ ומצה". את הרמב"ם נראה להלן ולגבי ברכת השיר, ראה בגמרא פסחים הנ"ל שנחלקו בה אמוראים: "מאי ברכת השיר? רב יהודה אמר: יהללך ה' אלהינו כל מעשיך, ורבי יוחנן אמר: נשמת כל חי".

⁸ הרי לנו שהרי"ף ור' יוסף טוב עלם אינם הראשונים וכבר קדמו להם הגאונים. רב עמרם גאון מצטט בדבריו את רב שר שלום גאון שנהג כך ומסיים: "מכאן למדנו שארבעה כוסות חובה, חמישי רשות, אם רוצה שותה ואומר עליו הלל הגדול ואם לאו פטור". והרב כשר מביא גם את סידור רב סעדיה גאון שאומר: "והמוסיף מרצונו כוס חמישי יאמר הודו לה'". ואנו מצאנו בתשובות הגאונים - שערי תשובה סימן רפו: " ... וכוס רביעי של הלל. ואם רוצה לשתות כוס אחר ארבע כוסות, חוזר ואוחז כוס חמישי ואומר עליו הלל הגדול וחותר ביהללך ה' אלהינו וגו'. ואיזה הלל הגדול? מהודו הודו עד על נהרות בבל וכך אנו נוהגין". משמע שאין זה רק עניין של מי שחולה או אסטניס או תאב במיוחד, אלא דבר שכך נהגו. בפרט, כפי שנראה להלן, אם רוצים להמשיך ולספר ביציאת מצרים כל הלילה.

⁹ רמב"ם מצטרף לסייעת הרי"ף והגאונים שיש כוס חמישי, אך יש לשים לב ללשונו המדויקת שמצד אחד הוא כותב "ויש לו למזוג כוס חמישי" ומצד שני מדגיש שכוס זו איננה חובה כמו ארבע כוסות (לא חייבים למשל לספק אותה לעניים המתפרנסים מן התמחוי). ואפשר שגם לשון "יש לו" היא מתן רשות. שים לב שהוא גם מתיר לקיים את הכוס החמישית ואמירת הלל הגדול והתשבחות שנאמרים עליה, בכל מקום שירצה, היינו אפשר כבר לעקור ממקום עריכת הסדר, לשבת בסלון למשל ולהמשיך ולספר ביציאת מצרים כל אותו הלילה על הכוס החמישי (רק הלשון "ויש לו לגמור את ההלל" קצת קשה שהרי גמירת ההלל היא בכוס הרביעית). נראה שיש כאן מעין 'תוספת סדר', בדומה לתוספת הביכורים (מסכת ביכורים פרק ג משנה יא). ולא סתם נקטנו את הדוגמא של ביכורים ששייכת כידוע לליל הסדר. ראו גם בהגדת שלמה לרב מ. כשר שהוא מביא את הרעיון שאפשר שתוספת כוס חמישי קשורה עם המצווה לספר ביציאת מצרים כל הלילה "וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח". הכוס החמישי 'נותנת דלק' לאלה שהאריכו לספר ביציאת מצרים ותוספת הכוס החמישי ותוספת הסיפור ביציאת מצרים, אחד הם. ראה לשון רשב"ץ מאמר חמץ: "והגאונים אומרים שאינו חובה כשאר הכוסות ואין איסור לעשותו, אלא רשות הוא. וגם מצוה מהמובחר לעשותו כדי לומר עליו הלל הגדול, כדי לעסוק ביציאת מצרים כל הלילה".

¹⁰ ביטוי שפירושו: מי מזכיר אותו? מי בכלל מדבר עליו?

¹¹ הרא"ש, שהוא מהראשונים המאוחרים (סוף המאה ה-13, תחילת המאה ה-14), הכיר את רשב"ם שהבאנו לעיל ואף מביא את טענתו שאם חז"ל היו חושבים שכוס חמישית היא רשות, צריכים היו לומר זאת. ואם לא עשו כן, אין לנו אלא את דברי המשנה בה פתחנו. וגם הברייתא של רבי טרפון מדברת על כוס רביעית בלבד, ולא באה אלא להוסיף את הלל הגדול שנאמר עליה. הרא"ש מביא את דברי רשב"ם, אבל דוחה אותם בנימוס כשהוא קובע בפשטות שגורסת הספרים איננה כך וכוס חמישית עפ"י רבי טרפון היא חובה ולפיכך בשורה תחתונה זה מנהג רשות. בכך הוא מצטרף לשורה ארוכה של ראשונים, אשכנזים, ספרדים, פרובנסאליים שכולם מכירים את המנהג של כוס חמישית: הראב"ד (על הרי"ף הנ"ל), בית הבחירה למאירי פסחים ק"ח ע"א, הלכות ר"ץ גיאת הלכות פסחים עמוד שכב (שמביא את רב עמרם גאון ורב שר שלום גאון הנ"ל), אבודרהם סדר ההגדה, מחזור ויטרי הלכות פסח סימן עג, ראב"ן פסחים, ספר כלבו סימן ג, מדרש שכל טוב (בובר) שמות יב, ואפילו סידור רש"י סימן שפט. ואולי הגדיל מכולם ספר שבולי הלקט סדר פסח סימן ריח שמתאר את הכוס החמישית באופן נמלץ ומפורט וכן רשב"ץ במאמר חמץ שקובע: "כוס חמישי מצוה מן המובחר לומר עליו הלל הגדול". חבורה נכבדה לכל הדעות (ולא הבאנו את כולם) שסבורה שכוס חמישית של ליל

בית יוסף אורח חיים סימן תפא – עקירת הכוס החמישית

ואנן לא נהגינן בכוס חמישי כל עיקר. נראה שטעמו מפני שלא היו גורסים בברייתא כוס חמישי אלא כוס רביעי וכדגריס רשב"ם.¹²

תלמוד ירושלמי מסכת פסחים פרק י הלכה א – כנגד לשונות של גאולה

מניין לארבעה כוסות? רבי יוחנן בשם ר' ר' בנייה: כנגד ארבע גאולות: "לְכֹן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֹתֵם וְנִגַּלְתִּי אֶתְכֶם בְּזֶרְעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים: וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְכוּ' " (שמות ו ו) - והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי.¹³

כתוב שם לראב"ד מסכת פסחים דף כו עמוד ב – כוס חמישי הרי זה משובח

והד' כוסות סמכום באגדה כנגד ד' גאולות, ולקחתי וגאלתי והצלתי והוצאתי. והה"א¹⁴ כבר סמכוהו בהגדה כנגד והבאתי. ותנא קמא נמי לא יפחתו לו מד' כוסות קאמר, אבל המוסיף עליהם חמישי הרי זה משובח. ומדקאמר: אומר עליו הלל הגדול, דבלא אמירה לא שתי לה.¹⁵

דעת זקנים מבעלי התוספות שמות פרק יב - עבד שמתחרר ואין לו בית דירה

ד' כוסות כנגד ד' גאולות: והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי. וכוס חמישי, דהיינו למאן דצריך למשתיה, הוא כנגד והבאתי שגם הוא גאולה, כדאמרי אינשי: מאן דמליה שחרריה ומסר כל דידיה בידיה, אי לא אייתייה לבי דריה מאי אהני ליה? פירוש: עבד ששחררו רבו ומסר לו גביעו בידו, אם לא הביאו לבית דירתו, מה מועיל לו כל הטובה?¹⁶ הכי נמי, אם לא הביא הקב"ה אותן לארץ ישראל, מה היה מועיל להם היציאה של מצרים?¹⁷

הסדר, אם היא לא חובה, ודאי היא רשות ומנהג נכון ואף מצוה מן המובחר. והרב כשר מוסיף סמך לכל אלה שכתוב במשנה: לא יפחתו מארבע כוסות – משמע שלהוסיף מותר.

¹² וכך גם בשולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תפא: "אחר ארבע כוסות אינו רשאי לשתות יין, אלא מים". ר' יוסף קארו, שחי שנים רבות בארץ, בצפת, הוא הסמכות ההלכתית המרכזית שהוציאה את הכוס החמישי מסדר ההגדה שלנו וכבר האריכו רבים וטובים להבין מדוע פסק כך, מה גם שבפסיקתו הכללית הוא מסתמך בד"כ על 'שלושת הגדולים' שהיו לפניו: הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש וכאן הוא מתעלם מהם לחלוטין ומסתמך כל כולו על רשב"ם! השערות רבות יש למהפך' הלכתי זה, אחד מהם מביא הרב כשר שהעניין קשור טוב למשנה שדין ארבע כוסות מזכר בהקשר של 'לא יפחתו לעני מארבע כוסות'. בשילוב עם פסח שנוהג בחו"ל שני לילות, אם נוסיף כוס חמישית, עשויים העניים לטעות שהוא חובה, או ירצו לעשות כעשירים וישתו אותה בלילה הראשון ויחסר להם כוס רביעית בלילה השני. או שסתם ייפגעו העניים שנותנים להם רק שמונה כוסות והם רואים שהעשירים נוהגים כוס חמישית (פעמיים). וסופנו שנעליב את העניים או שנעיק על התמחוי או שניהם. לא נוכל להרחיב בנושא זה ולהיכנס כאן לשיקול ההלכתי של בעל השולחן הערוך שפסק מה שפסק והניף חרב חדה באבחת קולמוסו על כל הראשונים שהבאנו לעיל שהכירו את המנהג של כוס חמישית. גם הגהות הרמ"א שמוסיף שם: "ומי שהוא איסטיניס או תאב הרבה לשתות, יכול לשתות כוס חמישי, ויאמר עליו הלל הגדול", כשיטות שראינו, שבד"כ מחייבת את האשכנזים, לא הועילה ונותרנו עם כוסו של אליהו כזכרון לכוס החמישית של ליל הסדר. מהלך הלכתי זה של הבית יוסף צריך עיון גדול ורחב שכאמור לא נוכל להרחיב עליו כאן.

¹³ ושם עוד דעות: כנגד ארבעה כוסות של פרעה, כנגד ארבעה מלכויות ועוד, אבל ארבע לשונות של גאולה הוא העיקר וירושלמי זה הוא הסמך העיקרי לכך (בבבלי אין שום נימוק והסבר לארבע הכוסות); וממנו, כך נראה הועתקו הדברים למדרש בראשית רבה פח ה, סוף פרשת וישב וכן לשמות רבה שנראה להלן ולמדרשים ופרשני מקרא והגדה רבים. והשאלה המתבקשת היא: איפה הלשון החמישית "והבאתי" שנמצאת בהמשך הפסוקים שם בשמות פרק ו: "והבאתי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נְשָׂאתִי אֶת יְדֵי לְתֵת אֶתְּהָ לְאֲבֹרְהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֶתְּהָ לְכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי ה' ". מדוע היא לא נספרת? מדוע היא לא חלק מהגאולה? החמישית.¹⁴

¹⁵ לא רשות ולא אונס או משתנס, אלא "משובח". מה שמזכיר את "כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח". הקשר של לשון הגאולה החמישית עם הכוס החמישית (ועם אמירת הלל הגדול) נמצאת גם בספר אבודרהם סדר ההגדה ופירושה: "אבל כוס חמישי התירו שיש סמך מעט מן הפסוק כנגד והבאתי אתכם". ובספר מהרי"ל (מנהגים) סדר ההגדה: "אמר מהרי"ל סג"ל הא דיש מוסיפין כוס חמישי למאן דצריך, כתב הרא"ש משום דכתיב עוד והבאתי". ור' צדוק הכהן מלובלין - פרי צדיק בראשית קונטרס עת האוכל בענייני האכילה, אף מוצא קשר להלל הגדול דווקא: "וכוס חמישי רשות לדעת הרי"ף, נראה לי דהוא נגד והבאתי אל הארץ. דלכן אומרים עליו הלל הגדול, בשביל המזון שזהו מן הארץ כמו שמברכין המוציא לחם מן הארץ". הרי לנו שלשון "והבאתי" כן נספרת, אבל עם הכוס החמישית, שכפי שראינו גם לדעת כל המוסיפים והמאמצים בחום את שיטת ר' טרפון עדיין איננה חובה כארבע הכוסות הראשונים. והדרא קושיה לדוכתא: מה שונה ב"והבאתי" משאר לשונות הגאולה? מדוע איננה חובה?

¹⁶ מתבקשת כאן מאד ההשוואה עם גמרא פסחים קטז ע"א: "אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה: עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא, מאי בעי למימר ליה? אמר ליה: בעי לאודווי ולשבוחי. אמר ליה: פטרתו מלומר מה נשתנה. פתח ואמר עבדים היינו". רב נחמן מדבר עם עבדו על כסף וזהב ודעת זקנים מבעלי התוספות מדברים על בית דירה. וכל אחד ידון בהשוואה זו כרוחו הטובה.

¹⁷ שיטה זו, גם היא מבעלי התוספות אבל בניגוד גמור לתוספות לעיל, היא אולי הקיצונית ביותר באימוץ לשון "והבאתי" כשוות ערך עם שאר לשונות הגאולה; זו אפילו המטרה של כל השאר! כי מה לנו בהוצאה, הצלה, גאולה ולקחה, אם אינן עולות לכדי הבאה לחיי חורין ריבוניים בארץ היעודה שהובטחה לאבות? אך דא עקא, שגם מדרש זה אומר: "היינו למאן דצריך למשתיה" – למי שרוצה להוסיף ולשתות (ולחישאר ער כל הלילה ולספר יציאת מצרים ואולי גם בפסח שעשה יהושע בכניסה לארץ). רק למי שרוצה או צריך. ועדיין הכוס החמישית ולשון "והבאתי" יש בהם משהו של תנאי ותלות ותוספת מוכנות ורצון, משהו שונה מארבע לשונות הגאולה וארבע הכוסות הראשונים.

שמות רבה ו ד פרשת וארא – הפרש בין ארבע לשונות הגאולה והלשון החמישית

ד' גאולות יש כאן: "והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי", כנגד ד' גזירות שגזר עליהן פרעה. וכנגדן תקנו חכמים ד' כוסות בליל הפסח, לקיים מה שנאמר: "כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא" (תהלים קטז יג). "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב" (שמות ו ח) - אעשה להם מה שאמרתם לאבותיהם, שאתן להם את הארץ ויהיו יורשין אותה בזכותם.¹⁸

תורה תמימה הערות שמות פרק ו הערה ה – אנחנו בגלות

ומה שלא תקנו כוס הודאה לענין והבאתי אתכם אל הארץ, דאין לומר מפני שאינו מענין הגאולה, שהרי כמו כן תקנו לענין ולקחתי אתכם לי לעם שהוא ג"כ אינו מענין הגאולה. יש לומר פשוט מפני שבהיותנו עתה בגלות והארץ מסורה בידי זרים, אי אפשר לישא כוס יין על זה.¹⁹ ואולי לזכר זה תקנו כוס מיוחד לשמו של אליהו לזכרון ורמוז שאנו מקוים לביאתו ולתחיית האומה והארץ במהרה בימינו.²⁰

דברים פרק כו פסוקים כט – פרשת הביכורים

אַרְמִי אֲבָד אֲבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיִם וַיִּגְרַע שָׁם בְּמַתִּי מִעֵט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גְדוֹל עֲצוּם וְרָב:

וַיִּזְרְעוּ אֲתָנּוּ הַמִּצְרַיִם וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה:

וַיִּנְצֹעַק אֶל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ וַיִּרְא אֶת עֲנִינוּ וְאֶת עֲמַלְנוּ וְאֶת לְחִצְנוּ:

וַיּוֹצֵאנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה וּבְמַרְא גְדֹל וּבְאִתּוֹת וּבְמַפְתִּים:

וַיִּבְאֵנוּ אֶל הַמְּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרָץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבָשׁ:²¹

וַעֲתָה הִנֵּה הַבְּאִתִּי אֶת־רְאִשֵׁי פְרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־נִתְּתָה לִי ה' וכו'.²²

יהושע פרקים ד, ה – אירועי ניסן בכניסה לארץ

וְהָעַם עָלוּ מִן הַיַּרְדֵּן בַּעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וַיַּחֲנוּ בַּגִּלְגָּל בְּקֶצֶה מִזְרַח יְרִיחוֹ:

וְאֵת שְׁתֵּים עָשָׂר הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר לָקְחוּ מִן הַיַּרְדֵּן הַקִּיּוֹם יְהוֹשֻׁעַ בַּגִּלְגָּל:

וַיֹּאמֶר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אֲשֶׁר יִשְׁאַלְוּ בְּנֵיכֶם מִמָּחָר אֶת אֲבוֹתְכֶם לֵאמֹר מָה הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה:

¹⁸ מדרש זה, המבוסס על הירושלמי לעיל, מזכיר את "והבאתי", אבל בלי לקשר אותו לכוס החמישית וכדרשה נפרדת. ארבע לשונות הגאולה הראשונים כרוכים ביציאת מצרים ועבודת ה' שהיא "ולקחתי". "והבאתי" הוא עניין חדש ומותנה בידיעת ה' - "וידעתם כי אני ה'". וענינו הרואות שבין יציאת מצרים ומעמד הר סיני שהיה בסמוך תוך 50 יום, ובין הכניסה לארץ, באו ארבעים שנה של נדודים במדבר עד שהיו מוכנים ל"והבאתי". וגם הוא בעונוותינו הרבים הופר בגלויות, עקב אי שמירת ברית התורה ומצוותיה. ראה קטע קודם במדרש בשמות רבה שם: "לכן אמור לבני ישראל - אין לכן אלא לשון שבועה ... נשבע הקב"ה שיגאלם שלא יירא משה שמא מדת הדין יעכב גאולתו, והוצאתי אתכם ממצרים, ד' גאולות יש כאן, והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי וכו' " וההמשך הוא במדרש שהבאנו למעלה. גאולת מצרים היא ללא-תנאי, שהרי מלכתחילה לא היו ראויים להיגאל "אילו לא שאסר הקב"ה עצמו בשבועה" (ויקרא רבה כג ב). אבל הכניסה לארץ, והישיבה בה לאורך זמן, מותנים.

¹⁹ הכוס החמישי נקרא כוס הישועה (דברי רב שרירא גאון המובאים במעשה רוקח, אוצר הגאונים פסחים תשובות סי' שנד). ראה גם שבולי הלקט סימן ריח שמתאר את הכוס החמישי במילים "כוס ישועות אשא".

²⁰ הכוס החמישי התעמעם בגלות שבה אין מקום לשבח את הישועה ולהלל את "והבאתי" ובמקומו בא כוס הציפייה לישועה של אליהו הנביא. אך מעניין שכל זה לא הפריע לשרשרת חכמי ישראל מהגאונים ועד הרמב"ם והרמ"א, מעמרם גאון ועד הרא"ש, שהבאנו בתחילת דברינו, וישבו בחו"ל, לצדד במנהג הכוס החמישית שהוא כנגד "והבאתי". ודווקא ר' יוסף קארו שגר שנים רבות מחייו בארץ ישראל, בצפת, עקר מנהג זה. נראה שהנושא הנכבד הזה שניסינו לסקור בתמצית, עדיין דורש עיון ומחקר רב. כך או כך, בעקבות חידוש תקומת עם ישראל בדורנו, היו שהציעו לחדש את הכוס החמישית של "והבאתי", כמו למשל הרב אשר בהגדת פסח ארצישראלית (תש"י, ניו-יורק) מיד עם קום המדינה. כמו כן מופיע הרעיון בהגדת נחמה (לייבוויץ) שאין היא תחת ידינו, וכמו שמוצע בספרו של יואל בן-נון נס קיבוץ גלויות - כוחה של יהדות ישראלית, עמ' 84, ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2011. ואז גם נחתום את הפיוט של ר' יוסף טוב עלם: "זך שוכן מעונה, קומם קהל עדת מי מנה, בקרוב נהל נטעי כנה, פדיים לציון בְּרָנָה", בשמחה שלימה ולא בלשון עתיד עלום, אלא בלשון הווה חי וקיים.

²¹ פסוקי פרשת הביכורים: **ארמי אובד אבי** (עליו דרשנו בפרשת כי תבא), הם ציר מרכזי בהגדת ליל הסדר ואולי אין אנו תמיד שמים לב שהדרשו, הדורש כל מילה וכל תג בפסוקים אלה, עוצר בפסוק: "וַיּוֹצֵאנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה וּבְמַרְא גְדֹל וּבְאִתּוֹת וּבְמַפְתִּים" ולא ממשך לפסוק הסמוך: "וַיִּבְאֵנוּ אֶל הַמְּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרָץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבָשׁ" (דברים כו ט). וגם על כך עמד הרב יואל בן-נון בספרו הנ"ל והציע להוסיף פסוק זה ולדרוש בו. ראה למשל דרשת ספרי דברים פרשת כי תבוא פייסקא שא: "... ומה תלמוד לומר ויבאנו אל המקום הזה? בשכר ביאתנו אל המקום, הזה נתן לנו את הארץ הזאת". ואם לא בהגדת ליל הסדר, אז אולי בהגדת ליל יום העצמאות שכידוע קשור ליום השביעי של פסח בלוח השנה (שניהם חלים באותו היום בשבוע ובסימן א"ת ב"ש, ג"ר ז"ע).

²² לא רק "ויבאנו", אלא גם "הבאתי"! ובתחילת פרשת ביכורים שם, בהגדה שלפני "ארמי עובד אבי": "הַגְּדַתִּי הַיּוֹם לְה' אֱלֹהֵיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאֲבֹתֵינוּ לָתֵת לָנוּ". ואם, "ארמי אובד אבי" הוא הגנות שהמשנה מדברת עליה כפי שמציע ד. הנשקה בספרו **מה נשתנה? ליל הפסח בתלמוד של חכמים**, מאגנס, ירושלים תשע"ו (עמוד 430), איך זה שכל השבח של "באתי", "ויבאנו", "הבאתי" של סוף פרשת הביכורים נעקר מן ההגדה? ומה עוד שהמשנה (פסחים פרק י משנה ד) אומרת במפורש: "ודורש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה". אולי הגיעה השעה שנשלים את הפרשה כולה!

וְהוֹדַעְתֶּם אֶת בְּנֵיכֶם לֵאמֹר בְּיַבֵּשׁ עֶבֶר יִשְׂרָאֵל אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה :

....

וַיַּחֲנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּגִלְגָל וַיַּעֲשׂוּ אֶת הַפֶּסַח בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעָרֵב בְּעָרְבוֹת יְרִיחוֹ :
וַיֹּאכְלוּ מֵעֵבֹר הָאָרֶץ מִמְחֶרֶת הַפֶּסַח מִצּוֹת וְקִלּוֹי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה :²³

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (אפשטיין-מלמד) שמות יב כה – מספר יהושע לספר שמות

"והיה כי תבואו אל הארץ ... ושמרתם את העבדה הזאת" - גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכשישראל נכנסין לארץ עתידין לעשות את הפסח. וכן הוא אומר: "וַיַּחֲנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּגִלְגָל וַיַּעֲשׂוּ אֶת הַפֶּסַח בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעָרֵב בְּעָרְבוֹת יְרִיחוֹ" (יהושע ה ז).²⁴

וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַדְּבָר הַזֶּה לְחַק לְךָ וּלְבְנֶיךָ עַד עוֹלָם : וְהָיָה כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִתֵּן ה' לְכֶם פְּאֶשֶׁר דָּבַר וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת : (שמות יב כג-כד).

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם זְכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יַצִּאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים כִּי בְחִזְקָה יָד הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חֶמֶץ : ... וְהָיָה כִּי יִבְיָאֵךְ ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַיְבוֹסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְךָ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ וְעַבְדֶּתָ אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת בְּחֹדֶשׁ הַזֶּה : (שמות יג ג, ה).²⁵

מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה יב – תלה הכתוב בביאה לארץ

והיה כי תבואו אל הארץ - תלה הכתוב לעבודה זו מביאתן לארץ ולהלן. "כאשר דבר" - והיכן דבר? "והבאתי אתכם אל הארץ וגו'" (שמות ו ח).²⁶

חג פסח, חירות ואביב שמח וכשר מחלקי המים

מים אחרונים: בהמשך לדברים שכתבנו בסוף הדף ובהערה 20, ראו 'הגדת - פסח ארצישראלית' שהוציא הרב מנחם מ. כשר, אותו הזכרנו במים הראשונים וממנו שאבנו מים רבים וחיים. פרק מיוחד בהגדה נקרא אתחלתא דגאולה הדין בכוס החמישית-והבאתי. הדף המובא להלן הוא העמוד האחרון בהגדה מתוך [אתר Hebrewbooks.com](http://Hebrewbooks.com). וכבר זכינו להפיק הגדה נאה זו [בהוצאה נאה ומחודשת לכבוד שנת השבעים למדינת ישראל](#), תשע"ח.

²³ הקשר הוא גם להפטרות החג, ביהושע פרק ה ולכניסת בני ישראל לארץ שהייתה, כנראה במכוון, בדיוק בתאריכים של יציאת מצרים, החל מלקיחת השה בעשירי לחודש ומקבילתו בחציית הירדן בתאריך זה וכלה בעשיית הפסח בארבעה עשר לחודש ניסן. יהושע מקיים את "והבאתי" של משה! וגם: "כי ישאלך בנך" (בלשון קצת אחרת) חוזר בספר יהושע. וכבר עמדו חכמים על הקשר ההדוק שבין חמישה חומשי תורה וספר יהושע בדבריהם בגמרא נדרים כב ע"ב: "אלמלא חטאו ישראל - לא ניתן להם אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא". והגם שגלו, שמרו רוב חכמי ישראל על הכוס החמישית. ואנו שזכינו לחזור ולרשת את הארץ ודאי שנלך בדרכם, אם לא בתורת חובה, אז בתורה רשות (לרשת) ומצווה מן המובחר. ועל הקשר בין חג הפסח והכניסה לארץ בימי יהושע, ראו דברינו [הצעה חלופית להפטרות שביעי של פסח](#).

²⁴ בעקבות הפסוקים הנ"ל בספר יהושע על הפסח שעשו בני ישראל בכניסה לארץ בחנייתם בגלגל, "קפץ ובא" מדרש זה אשר יוצר את הקשר לאחור עם יציאת מצרים. פסח שעשו בני ישראל ויהושע בכניסה לארץ איננו אלא קיום הפסוקים בספר שמות, זה שהמדרש מצטט ויש עוד אחד. להלן הפסוקים.

²⁵ עוד בתיאור יציאת מצרים בפרשת בא, בציווי הראשון בתורה על פסח דורות, נאמר במפורש פעמיים שמצווה זו תתקיים בכניסה לארץ. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו פסח - מצוה התלויה בארץ.

²⁶ "תלה הכתוב לעבודה זו", היינו עבודת קרבן פסח, מביאתם של בני ישראל לארץ. ואם הדברים אינם ברורים משני הפסוקים הנ"ל מפרשת בא, באה דרשת המכילתא וקושרת את פסח דורות עם "והבאתי", עם הפסוק בשמות ו ח פרשת וארא: "וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב וְנִתְּתִי אֹתָהּ לְכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי ה' ", אליו יש להוסיף את הפסוק לעיל משמות יג: "וְהָיָה כִּי יִבְיָאֵךְ ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַיְבוֹסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְךָ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ וְעַבְדֶּתָ אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת בְּחֹדֶשׁ הַזֶּה". - פסח יסודו בגאולת מצרים וזו מצדה קשורה להבטחת הארץ לאבות, לפיכך אין לך פסח לדורות, אלא משעה שתתקיים ההבטחה ויתקיים "והבאתי". ממדרש מכילתא זה יש סיוע גדול [לכוס החמישית והבאתי](#) (דברינו בפסח).

17. הרב מ. נטר ירבה ארצ'טראל

מצינה להודות על הנס

אמר רב הונא: מצינו מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים שצריך אדם לתן שבת והודיה לשם על מעשה הנס. מן התורה מניין? דכתיב: "ולמען תספר באזני בנה וכן בנה את אשר התעללתי במצרים".¹ ואומר: "ולמען ספר שמך בכל הארץ".² מן הנביאים-דכתיב: "חסדי ה' אנפיר תהלות ה'" וגומר.³ ואומר: "ואמרתם ביום ההוא הודו לה', קראו בשמו, הודיעו בעמים עלילתי, הוכירו כי נשוב שמו".⁴ מן הכתובים-דכתיב: "אשר שמענו נודעם ואבותינו ספרו לנו, לא נכחד מבניהם לדור אחרון מספרים תהלות ה' ועווזו ונפלאותיו אשר עשה".⁵ ואומר: "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם".⁶

ורבותינו הראשונים ז"ל כתבו שבלי פסח, נהגו לומר פייטין מסדרין בדברי שבת והודיה. וכן ראוי לרבות בהלל והודיה לעושה נפלאות גדולות לבדו, כי לעולם חסדו על ישראל.⁷ וטוב בהן להוכיר הנפלאות והנסים שעשה לנו הקדוש ברוך הוא ברחמי וחסדיו.⁸

והנה בזמננו אנו, שזכינו לראות חסדי השם יתברך וישועתו עלינו בהקמת מדינת ישראל, שהיא אתחלתא ודגאלה וישועה מגלות אדום וקיום הבטחת "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם, ליצחק וליעקב, ונתתי אתה לכם מורשה, אני ה'".⁹ טוב ויפה לקיים מצוה מן המבחר בשתיית כוס חמישי, שהוא נגד "והבאתי" ולומר עליו הלל הגדול, "שבשפלטנו וזכר לנו... ויפרקנו מצרינו", ולהודות לה' על הנסים ועל הנפלאות ועל המלחמות והתשועות שעשה לנו בימינו. כי עמדו לנו חסדי ה' בעת מצור ומצוק בקום עלינו יחדו שבע אמות להרע ולהשמיד את המדינה העברית ולהטביעה בנחלי דם ואש ותמרות עשן, וה' ברחמי הרבים הפיר עצת נדים ועשה לנו נס ונפלא ועזרה וגבורה, ונתקיים בנו מה שהבטיחנו בתורתו: "מן ה' את אויביך תקמים עליך נגפים לפניהך... ובשבועה דרכים ינוסו לפניה, כי אמנם מסר ה' רבים ביד מעטים, על אויבינו הפיל פחד וינוסו, ולעמו ישראל נתן ישע רב ופרקן כיום הזה. ואנחנו תפלה ותקנה לאלהי ישענו, כי קני אילת השחר אשר הנאו לנו על אדמת אבותינו יעצמו לאור גדול ומדינת ישראל תבנה ותבסס על יסודי התורה והמסורה, רוח ישראל סבא, וכל בניך למודי ה'".

וכשם שזכינו לראות באתחלתא של "והבאתי", כך נופה לגאלה שלמה בביאת משיח צדקנו והופעת אור הקדש בעולם, ותקיים נבואת חזונו כי הרשעה כלה כעשן תכלה, ומלאה הארץ דעה את ה'.

1 שמת' ב, 2 שם ט, טו. 3 ישעיה סג, ז. 4 שם יב, ד. 5 תהלים עח, ג-ד. 6 שם קו, ח; מדרש הגדול שמת', ב. 7 שבלי הלקט דף 200. 8 תניא רבתי דף 108. 9 שמת' ו, י. 10 דברים כח, ו.

אדם להראות הקב"ה בתורה